

DOKTEREN

DE SPANNENDE GESCHIEDENIS VAN DE GENEESKUNST

Er gebeurden rare dingen in het vrouwenklooster Nazareth in Keulen, in 1564. De zusters leden aan onverklaarbare krampen. Doodsklokken gingen soms vanzelf luiden – de dood van een non volgde enkele dagen later. Zusters schokten met hun onderlichaam alsof ze de liefde bedreven met een onzichtbare man... Hier was een goede dokter nodig.

Op 29 mei 1565 klopten er vijf hooggeleerde heren aan bij het vrouwenklooster. Het was de commissie die de zusters te hulp kwam. De burge-meester, een theoloog en drie artsen. Een vraag vooraf: wekt zo'n commissie veel vertrouwen? De beroemdste van het stel, dokter Jan Wier, had twee jaar eerder een boek geschreven waarin hij betoogde dat duivels mensen ziek maakten. Titel: *Vijf boeken over de begoochelingen der duivels en over betoveringen en gifmengerijen*. Gaat dit bezoek, alle goede bedoelingen ten spijt, goed aflopen? Zal dit illustere gezelschap de zusters kunnen helpen?

De Vlaamse chirurg en hoogleraar traumatologie Paul Broos heeft geen enkel vertrouwen in mensen als Jan Wier. Broos schreef een boek over de geschiedenis van de geneeskunde, en hij schiet in de kramp als geneeskunst zich laat 'vertroebe-len' door religie. Vooral de christelijke. Als oosterse religies dezelfde trekjes hebben die hij bij het christendom laakt, is hij opvallend milder. De middeleeuwen zijn voor Broos een periode van 'echte stagnatie, ook in de geneeskunst'. Ook in zijn eerste hoofdstuk, over prehistorische geneeskunst, laat hij al zien dat hij een medicus is, en eigenlijk geen historicus. De stof is interessant. Zo blijkt de prehistorische mens al opmerkelijk vaak schedeloperaties uit te voeren. Waarom weten we niet. Broos gist: 'Mogelijk ter behandeling van hoofdpijn, epilepsie of waanzin. Misschien was het enkel een magische handeling om boze geesten te laten ontsnappen.'

Uit de teruggevonden schedels is op te maken hoe die operaties werden uitgevoerd. 'Men schraapte door het bot met een scherpe steen of een schelp, een gat kon worden gemaakt met een stuk vuursteen of een stenen bijl, of enkele kleine boorgaten werden met elkaar verbonden zodat een botluik kon worden verwijderd. Soms werd de schedel gewoonweg ingeslagen met een stenen hamer en beitel.' Het meest verbazingwekkend is nog, dat meer dan de helft van de mensen deze operatie overleefde. Hun schedels vertonen tekenen van botgeneezing.

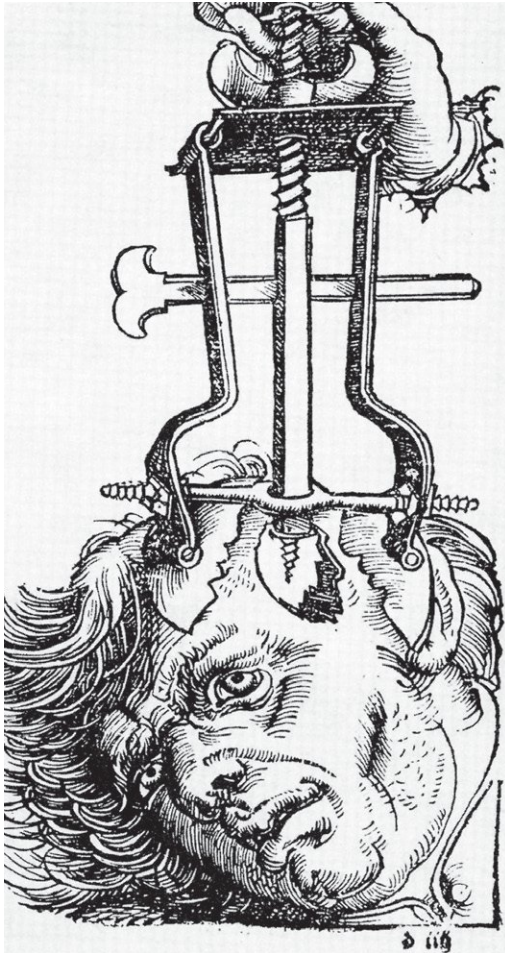
De stijlwisselingen en onverwachte herhalingen in dit gedeelte van het boek doen enig knip- en plakwerk vermoeden, alsof Broos zelf niet goed in de materie thuis is. Maar belangrijker is: hij meet het verleden aan het heden. Over het prehistori-

sche gedokter schrijft hij: 'Voor zover er planten, mineralen en procedures werden gebruikt waarvan nu bewezen is dat ze inderdaad enig effect hadden, mag je ook van wetenschap spreken!' Met andere woorden: wetenschap is wat werkt. Dat is opmerkelijk, want ook de medische wetenschap is een enorme zoektocht naar wat werkt – waarbij onlosmakelijk hoort dat je van alles en nog wat ontdekt dat niet werkt. Ontdekken dat iets niet werkt, is een substantieel deel van het wetenschappelijke handwerk.

het doktersboek van Ales

Eeuwenlang was de medische wetenschap nogal machteloos. Een klyasma (zie de voorpaginaplaat) was een populair instrument, maar je wilt niet weten waarvoor allemaal. Het voelen van een pols (grote illustratie) werd in veel culturen tot een kunst verheven – maar ondertussen moest de arts zijn ogen sluiten voor het lichaam van de zieke vrouw. In zo'n tijd ligt het voor de hand dat mensen allerlei andere wegen bewandelen. Het werkwoord 'dokteren' zegt genoeg: als je ziek bent, trek je langs de dokters tot je beter bent. Die nuchterheid wordt opgebracht door twee wetenschappers die op het spoor kwamen van een opmerkelijk boek: het *Doktersboek* van Douwe Ales.

Ales was een Friese boer, die jarenlang in een boek recepten opschreef die zouden helpen bij allerlei kwalen. Was Ales de dorpskwakzalver? Mart van Lieburg, hoogleraar geschiedenis der geneeskunde in Rotterdam is, net als Broos, van huis uit medicus en geen historicus, maar zijn collega-auteur Goffe Jensma is dat wel, en dat resulteert in een heel andere insteek. 'Om het receptenboek van Douwe Ales op waarde te kunnen schatten, moeten we dergelijke latere oordelen achter ons laten en het beschouwen als een onderdeel van een in zijn tijd bestaande geneeskundige situatie.' Zoals rond 1700 naast de officiële artsen ook allerlei kwakzalvers, piskijkers en smeermiddelen-mengers actief waren, gingen er naast vaktheologen en predikanten ook allerlei oefenaars en andere religieuze kwakzalvers de boer op. De samenleving had eenvoudig nog niet zo eenduidig het wetenschappelijke spoor gekozen.

Dat maakt Van Lieburg en Jensma niet alleen mild over het receptenboek van Douwe Ales, het opent hun ogen ook voor allerlei andere vragen. Kende de boer de medische wetenschap, of hield hij het op de huismiddeltjes die er in het 'alternatieve circuit' circuleerden? Hield hij zo'n boek bij voor familiegebruik, of liet hij zich consulteren? Die vragen leveren een verrassend leuk boek op, dat onterecht weinig aandacht in de media heeft gekregen.

Nog zo'n boek waarin historici vragen stellen die Broos over het hoofd ziet: over de tempeliers, de johannieters en de ridders van de Duitse Orde. Die ordes ontstonden na het succes van de eerste kruistocht, ter bescherming van de pelgrims naar en in het Heilige Land. Zij maakten zich sterk voor de verzorging van de zieken, maar ook voor de gewonden op het slagveld. De Duitse Orde ontstond bijvoorbeeld uit een lazaret (veldhospitaal) bij de Slag om Acco. Deze ridderorden drukten vooral in Duitsland hun stempel op de gezondheidszorg. Duitse ambulances rijden nog steeds namens de *Johanniter Unfall Hilfe*. In het boek van Broos zijn de medische ridderorden net iets meer dan een voetnoot. Hij wijdt er drie alinea's aan (tegen één alinea voor Jan Wier), maar een interessante vraag is natuurlijk waarom die ridderorden in Nederland nooit echt hun stempel op de gezondheidszorg hebben gedrukt. Op die vragen geeft het boek *Vechten, bidden*,

verboden boeken van de roomse kerk, waarmee Wier de facto een ketter werd. Maar die ketter bespaarde de Keulse zusters de veroordeling tot heks. Een fascinerend en nieuw aspect dat Hoorens ontdekte bij Wier, is dat zijn boek zich ook laat lezen als een anti-roomse verhandeling. Wier behandelt de hekserij, maar juist door zich te concentreren op de uitweidingen die met dat onderwerp weinig van doen hebben, ontdekte Hoorens een fel anti-katholieke rode draad in het boek.

nuchterheid zoek

Wie het prachtige boek van Hoorens leest, ontdekt meer nuchterheid dan je in die tijd misschien verwachten zou. De man die Wier vermoedelijk bij de Keulse kwestie betrokken heeft, jurist en raadsheer Hermann Weinsberg, werd in 1536 geconfronteerd met de borstpijn van zijn moeder. Zijzelf dacht behekt te zijn, en de pastoor was gretig met allerlei tovermiddelen. Hermann moest daar niets van hebben, en 'min father wolt auch nit haben, das sei sich mit den teufelsfengern vil sulte anlagen'. Het lukte de mannen pas haar van hun punt te overtuigen toen ze opperden dat de pijn veroorzaakt werd door een verkrampte houding bij het spinnen. Toen moeders het spinnewiel een tijdje in de hoek liet staan, verdween de pijn vanzelf – en toen pas was ze overtuigd.

Als Broos het verleden niet zo nadrukkelijk zijn eisen had opgelegd, was zijn boek evenwichtiger geweest. Niet in de weergave van de feiten, maar in de taxatie ervan.

Overigens blijft de vraag of we vandaag echt zo aan het 'magisch denken' ontstegen zijn. Want er ligt nog één boek op het stapeltje voor dit artikel. Ben Goldacre schreef *Wetenschap of kwakzalverij*, met als ondertitel *Waarom oppeppende pillen rood, oranje of geel zijn en andere onthullingen*. Gezondheid is een groot goed, en de dood is onze laatste vijand. Daar maken pillenfabrikanten uitgeroepen gebruik van, lees Goldacre. Pseudo-wetenschap, gebrek aan kritische zin bij journalisten, reclamecampagnes die onnodig zorg aanwakkeren om ons aan plas-, energie-, ontgiftings- of erectiepillen te helpen... Niets is ons te gek, en nuchterheid is ver te zoeken.

Er is nog altijd veel onzeker in de medische wetenschap. Voor lang niet alles is een remedie, lang niet alles is bekend. En tot overmaat van ramp lijkt het erop dat placebo's écht werken. Als je onwetend een neppil slikt, schijnt je lichaam helemaal zelf het stofje aan te kunnen maken dat je door die pil denkt binnen te krijgen. Met andere woorden, ook alle onzinmiddelen kunnen wel eens gewerkt hebben. En volgens professor Broos is het dan wetenschap. 'Als ze enig effect hebben, mag je van wetenschap spreken', immers. O zeker, wij trekken graag de rationele, evenwichtige kaart. Maar als onze (huis-)arts niet in één keer een feilloze diagnose stelt met daarbij een pil die werkt, dan slaan wij nog steeds massaal aan het 'dokteren'. ■

grote foto: Polsvoelen was lang een van de weinige dingen die artsen mochten doen bij vrouwen.

daarnaast: Een apparaat om ingeslagen schedels weer in model te trekken. hierboven: Middeleeuwse ridderorden als de Johannieters droegen bij aan de ontwikkeling van de geneeskunde. Duitse ambulances dragen nog altijd het wapen van de Johannieters. hiernaast: Al in de prehistorie werden schedeloperaties gedaan. Waarvoor precies weten we niet, maar uit tekenen van botherstel kunnen we opmaken dat meer dan de helft van de mensen de operatie overleefde.

